

شناسایی مؤلفه‌های سبک زندگی اسلامی در حوزه کسب‌وکار از دیدگاه برخی آیات و روایات

ابراهیم کلانتری*
اسماعیل کلانتری**
فاطمه محمودی***

چکیده

اگرچه شاخص‌های گوناگون سبک زندگی اسلامی در آیات و روایات متعددی تبیین شده است، عدم تعمیق و تدقیق اندیشمندان اسلامی در این حوزه و نیز توأم نشدن آن با سبک زندگی امروزی، موجب کمرنگ شدن مؤلفه‌های سبک زندگی اسلامی در جامعه معاصر شده است. در این پژوهش، نگارندگان با تعمق و تدبیر در آیات و روایات اسلامی (رویکرد دینی) و مفاهیم کسب‌وکار (رویکرد تخصصی)، به شناسایی مؤلفه‌های سبک زندگی اسلامی در حوزه کسب‌وکار می‌پردازند. این پژوهش از نظر هدف، کاربردی و از نظر جمع‌آوری داده، کیفی است. دستاورد این پژوهش، شناسایی ۴۴ مؤلفه است که باید در کسب‌وکار اسلامی رعایت شود و همچنین ۳۸ مؤلفه که باید در کسب‌وکار اسلامی از آن پرهیز شود. این مؤلفه‌ها در ۳ گروه ویژگی‌های دینی، ویژگی‌های اخلاقی و ویژگی‌های کارآفرینی جای گرفته‌اند.

واژگان کلیدی

سبک زندگی اسلامی، کسب‌وکار، مؤلفه‌ها، آیات و روایات.

dr.ekalantari@gmail.com
esmaeelkalantari@yahoo.com

تاریخ پذیرش: ۹۲/۱۲/۱۴

*. دکتری علوم قرآن و حدیث، دانشیار دانشگاه تهران.
**. کارشناس ارشد کارآفرینی - کسب‌وکار جدید، دانشگاه تهران.
***. کارشناس ارشد روان‌شناسی بالینی، دانشگاه سمنان.
تاریخ دریافت: ۹۲/۹/۲۵

طرح مسئله

از زمان طرح مفهوم سبک زندگی^۱ در میان اندیشمندان غربی، جامعه‌شناسان و روان‌شناسان چندین دهه می‌گذرد؛ لیکن هنوز پژوهش‌های علمی قابل توجهی از منظر دین‌شناسانه به این مفهوم نشده و مطالعاتی که عامل دین را در سبک زندگی در نظر گرفته‌اند، بسیار اندک است. بیشتر مطالعات درباره سبک زندگی در دنیای غرب انجام شده است و با توجه به گسترش کم توجهی به دین در غرب، محققان اندکی در پی آن بوده‌اند تا تأثیر دین و دین‌داری را بر سبک زندگی ارزیابی کنند. (فاضلی، ۱۳۸۲: ۱۰۳) از آنجا که سبک زندگی هر فرد و جامعه به لحاظ نظری، برآمده از آموزه‌های اعتقادی و ارزشی حاکم بر روح و روان آنهاست، کسب آگاهی‌های لازم درخصوص مفهوم سبک زندگی و باورهای دینی و تعامل این دو مقوله ضروری می‌نماید. (فیضی، ۱۳۹۲: ۲۸) تأکیدات رهبر معظم انقلاب مبنی بر پیشرفت در بخش حقیقی و اصلی تمدن که همانا سبک زندگی است، (خامنه‌ای، ۱۳۹۱) اهمیت و ضرورت پژوهش‌های علمی با رویکرد دین‌شناسانه را در این حوزه آشکارتر می‌سازد.

سبک زندگی در هر جامعه‌ای، شخصیت و هویت فردی و جمعی را نمایان می‌سازد؛ به طوری که می‌توان تمایز فرهنگی و تمدنی جوامع را با یکدیگر براساس سبک زندگی آنان تشخیص داد. این نگرش‌ها و باورها در هر جامعه‌ای، متأثر از عوامل متفاوتی است؛ از جمله در جامعه دینی، برآمده از مجموعه عوامل تمدنی است که یکی از اساسی‌ترین آنها، باورداشت به آموزه‌های دینی است.

منظور از سبک زندگی، مجموعه الگوهای انسان در اعمال، احساسات، عواطف و افکار است که در اموری همچون لباس پوشیدن، غذا خوردن، تفریحات، روابط با یکدیگر، طلاق و ازدواج، معیشت و کسب‌وکار، معماری و شهرسازی، هنر و ادبیات به آنها تأسی می‌شود. (موسوی گیلانی، ۱۳۹۲: ۱۲۴ - ۱۲۳) اهمیت مفهوم سبک زندگی در این است که سطحی‌ترین لایه‌های زندگی را به عمیق‌ترین لایه‌های آن پیوند می‌زند. (مهدوی کنی، ۱۳۸۷: ۱۸)

یکی از راه‌هایی که می‌توان به درک بهتری از مفهوم سبک زندگی از نظر اندیشمندان مختلف دست یافت، بررسی عناصر و مؤلفه‌هایی است که ایشان برای سبک زندگی برشمرده یا در تحقیقات خود از آنها به‌عنوان شاخصه بهره برده‌اند.

منظور از مؤلفه، اموری است که مصداق عینی سبک زندگی محسوب می‌شوند. (همان: ۲۱۴ - ۲۱۱) در آثار بسیاری از پژوهشگران، حوزه کسب‌وکار به صورت مستقیم یا غیرمستقیم یکی از مؤلفه‌های سبک زندگی ذیل عنوان اعمال و رفتار شمرده می‌شود. (Chaney, 1996: 1; Glyptis, 1990: 37)

1. Life Style.

Christensen, 2002: موسوی گیلانی، ۱۳۹۲: ۱۲۴ - ۱۲۳؛ احمدوند، ۱۳۹۲: ۷۹ - ۵۷؛ محمدی ری‌شهری، ۱۳۸۱: ۱۶؛ حاجیانی، ۱۳۸۸: ۸؛ شریفی، ۱۳۹۱: ب: ۲۹۲ - ۲۸۳؛ خامنه‌ای، (۱۳۹۱) از منظر اسلام، کسب‌وکار افزون بر احکام فقهی گسترده، دارای آداب و سبک معینی است و آیات و روایات متعددی گواه این مدعا است. نگارندگان در این مقاله سعی دارند تا ابعاد سبک زندگی اسلامی را در حوزه کسب‌وکار به صورت بنیادی‌تر، بررسی کنند و مؤلفه‌ها (بایدها و نبایدها)ی سبک زندگی اسلامی را در حوزه کسب‌وکار اصطیاد کنند. پرسش اصلی در این پژوهش آن است که «سبک زندگی اسلامی در حوزه کسب‌وکار دارای کدام مؤلفه‌های اساسی است؟» برای شناسایی این ابعاد، پس از مروری بر ادبیات پژوهش و پژوهش‌های پیشین و بیان روش تحقیق، به ذکر نتایج و یافته‌های به‌دست‌آمده از تحلیل اطلاعات - که از آیات و روایات برگرفته شده‌اند - پرداخته می‌شود.

مروری بر ادبیات پژوهش

تعاریف متعددی از مفهوم سبک زندگی در میان اندیشمندان ارائه شده است. در اینکه نخستین بار این اصطلاح را چه کسی به کار برده است، در میان روان‌شناسان و جامعه‌شناسان اختلاف است. برخی جامعه‌شناسان مدعی‌اند سبک زندگی از اصطلاحات ابداعی ماکس وبر^۱ (۱۹۲۰ - ۱۸۶۴)، جامعه‌شناس مشهور فرانسوی است. (مهدوی کنی، ۱۳۸۷: ۱۰۶) در مقابل، برخی روان‌شناسان جعل و ابداع این اصطلاح را به آلفرد آدلر^۲ (۱۹۳۷ - ۱۸۷۰) روان‌شناسی اتریشی و بنیان‌گذار رویکرد روان‌شناسی فردی نسبت می‌دهند. (کاویانی، ۱۳۹۱: ۶۷؛ شریفی، ۱۳۹۱: الف: ۵۰) در یک دسته‌بندی کلی می‌توان از سه رویکرد جامعه‌شناسانه، روان‌شناسانه و دین‌شناسانه نام برد. (شریفی، ۱۳۹۱: الف: ۵۱)

سوبل^۳ سبک زندگی را مجموعه‌ای از رفتارهای قابل مشاهده یا قابل استنتاج از مشاهده در میان افراد می‌داند. (Sobel, 1981: 28) همچنین چینی^۴ معتقد است سبک‌های زندگی، الگوهایی از کنش‌اند که افراد را از یکدیگر متمایز کرده، کمک می‌کنند تا آنچه مردم انجام می‌دهند و چرایی و معنای آن درک شود. با اینکه سبک‌های زندگی، بخشی از زندگی اجتماعی روزمره نوین هستند و به صورت‌های فرهنگی وابسته‌اند، هر یک، سبک و منش و راهی برای استفاده از کالاها، مکان‌ها و زمان‌های خاص هستند که اگرچه از مشخصات یک گروه محسوب می‌شوند، کل تجربه اجتماعی آنها نیست.

سبک‌های زندگی مجموعه‌ای از اعمال و نگرش‌ها است که در متن و زمینه‌های خاص قابل

1. Max Weber.
2. Alfred Adler.
3. Sobel.
4. Chaney.

درک هستند. (Chaney, 1996: 1) گیدنز^۱ سبک زندگی را شامل مجموعه‌ای از رفتارها می‌داند که فرد آنها را به کار می‌گیرد تا نه فقط نیازهای جاری خود را برآورد، بلکه روایت خاصی را که وی برای هویت شخصی خود برگزیده، در برابر دیگران مجسم سازد. (گیدنز، ۱۳۷۸: ۱۲۰)

بورديو^۲ سبک زندگی را شامل اعمال طبقه‌بندی شده و طبقه‌بندی کننده فرد در عرصه‌هایی مانند تقسیم ساعات شبانه‌روز، نوع تفریحات و ورزش، شیوه‌های معاشرت، اثاثیه و خانه، آداب سخن گفتن و راه رفتن می‌داند که عینیت‌یافته و تجسم‌یافته ترجیحات افراد است. (باکاک،^۳ ۱۳۸۱: ۹۶) برخی هم سبک زندگی را طیف رفتاری‌ای می‌دانند که اصلی انسجام‌بخش بر آن حاکم است، عرصه‌ای از زندگی را تحت پوشش دارد و در میان گروهی از افراد جامعه قابل مشاهده است؛ اما الزاماً برای همگان قابل تشخیص نیست. (فاضلی، ۱۳۸۲: ۸۳)

زیمل^۴ نیز سبک زندگی را تجسم تلاش انسان برای یافتن ارزش‌های بنیادی و فردیت برتر خود می‌داند. به اعتقاد وی، فرد می‌کوشد تا از طریق سبک زندگی، فرهنگ عینی‌اش را به گوش دیگران برساند. (Simmel, 1990: 440-445) لسلی^۵ و همکاران می‌گویند رفتارهایی که با قشر بندی حیثیتی و اعتباری مرتبط‌اند، سبک زندگی نامیده می‌شود. سبک زندگی فقط موجودی افراد نیست؛ بلکه چگونگی نمایش این موجودی از جانب آنهاست. (Leslie, et al., 1994: 368)

کریسمن^۶ طیف فعالیت‌هایی را که فرد یا گروه در آنها مشارکت می‌کند، سبک زندگی می‌داند. (Coreil, et al., 1985:429) گلاپیتیس^۷ هم سبک زندگی را مساوی همه فعالیت‌های فرد می‌داند. (Glyptis, 1990: 37) کریستنسن^۸ نیز سبک زندگی را شیوه‌ای که از آن طریق زندگی را زندگی می‌کنیم، می‌داند. (Christensen, 2002)

شریفی سبک زندگی را براساس رویکرد دین‌شناسانه، مجموعه‌ای از رفتارهای سازمان‌یافته می‌داند که متأثر از باورها و ارزش‌ها و نگرش‌های پذیرفته‌شده و همچنین متناسب با امیال و خواسته‌های فردی و وضعیت محیطی، وجهه غالب رفتاری یک فرد یا گروهی از افراد شده‌اند. (شریفی، ۱۳۹۱ الف: ۵۲) وی الزامات سبک زندگی را این‌چنین بیان می‌کند: سبک زندگی محصول و معلول باورها و ارزش‌ها است؛ عوامل درونی و محیط بیرونی در سبک زندگی تأثیرگذار است؛ سبک زندگی ناظر به رفتارها و نمودهای ظاهری و

1. Giddens.
2. Bourdieu.
3. Bocoock.
4. Simmel.
5. Leslie.
6. Chrisman.
7. Glyptis.
8. Christensen.

بیرونی هویت انسان است؛ گستره سبک زندگی به وسعت همه رفتارهای نهادینه‌شده فردی و اجتماعی انسان است؛ رفتارهای موقتی یا موردی یک فرد یا گروه را نمی‌توان سبک زندگی آنان تلقی کرد؛ سبک زندگی به تدریج حاصل می‌شود و به تدریج هم زائل می‌گردد؛ سبک زندگی همچون ملکات نفسانی است، یعنی اقلناعی و خودجوش و بی‌تکلف انجام می‌گیرد و تحمیلی و اجباری نیست؛ سبک زندگی نه امری کاملاً فردی است و نه امری کاملاً اجتماعی؛ سبک زندگی جنبه نمادین و نمایشی دارد. (شریفی، ۱۳۹۱ الف: ۵۴ - ۵۲)

شریعتی در پژوهشی با عنوان «درآمدی بر سبک زندگی اسلامی در آیات و روایات» به وجود سه سبک اصلی زندگی معتقد است. نخست، سبک رهبانیت یا تارک دنیایی که در آن فرد معتقد است دنیا محمل تخریب هویت و شخصیت انسان و جایی است که انسان را به بند می‌کشد و مانع رشد و سعادت و تعالی او می‌شود. دوم، سبک فلسفی کامجویانه از دنیا که هیچ‌گونه اعتقادی به آخرت ندارد و صرفاً در پی کامجویی از دنیا است. در این دیدگاه تمامی حیات و زندگی در بهره‌وری از این دنیا خلاصه می‌شود و پس از مرگ، انسان به فنا می‌رسد. سوم، دیدگاه اسلامی که دو وجه دنیا و آخرت را توأم با هم مدنظر دارد. در این دیدگاه انسان مسئولیت‌پذیر و به خدا، به خود، به مردم و به ساختار طبیعت پاسخ‌گو است. (شریعتی، ۱۳۹۲: ۱)

سبک زندگی در حوزه مطالعات فرهنگی، به مجموعه رفتارها و الگوهای کنش‌های هر فرد که معطوف به ابعاد هنجاری و زندگی اجتماعی باشد، اطلاق می‌شود و نشان‌دهنده کم و کیف نظام باورها و کنش‌های فرد است. سبک زندگی را می‌توان در تمامی کنش‌ها و رفتارهای فرد و در تعاملات و ارتباطات وی با دیگران، طبیعت و به‌طور کلی محیط اجتماعی اطراف وی که معمولاً قابل مشاهده، توصیف و اندازه‌گیری است، ملاحظه و مشاهده کرد. (حاجیان، ۱۳۸۸: ۸) در واقع سبک زندگی راهی است برای تعریف ارزش‌ها، نگرش‌ها و رفتارهای افراد که اهمیت آن برای تحلیل‌های اجتماعی روزبه‌روز افزایش می‌یابد. (محمدی ری‌شهری، ۱۳۸۱: ۱۶)

سبک زندگی دارای چند مؤلفه اساسی است: بینش‌ها، گرایش‌ها، رفتارها و وضعیت‌ها. (احمدوند، ۱۳۹۲: ۶۶)

در یک جمع‌بندی می‌توان سبک زندگی را مجموعه رفتارهای کنشی و واکنشی فرد که عینی و قابل مشاهده هستند، دانست؛ این رفتارها را می‌توان در همه حوزه‌های زندگی همچون ازدواج، معاشرت با خانواده، مسکن، خوراک، پوشش، تفریحات، کسب‌وکار، الگوی مصرف، نظافت، خط و زبان مشاهده کرد.

مروری بر پژوهش‌های پیشین

شیخ صدوق در اثر پراج خود، *من لا یحضره الفقیه* (کتاب المعیشه)، روایات بسیاری را در باب کسب‌وکار و آداب و احکام آن آورده است. تلاش صدوق در جمع، تنظیم و تدوین این روایات، قدیمی‌ترین اثر در این حوزه و

زیربنای بسیاری از پژوهش‌های فقهی و اجتماعی بعدی به‌شمار می‌آید. (صدوق، ۱۴۱۳: ۳ / ۱۸۰ - ۱۵۶) همچنین جامع‌ترین اثر فقهی در حوزه کسب و کار، کتاب *المکاسب*، از آثار گران‌سنگ شیخ مرتضی انصاری است که به صورت استدلالی و با تبویب و تنظیم ابتکاری وی پدید آمده است. بخش نخست این کتاب به کسب و کارهای حرام اختصاص یافته و در آن انواع گوناگون این‌گونه کسب‌ها بررسی شده است. (انصاری، ۱۳۷۰: ۱ / ۱ - ۱)

استاد جوادی آملی در کتاب *مفاتیح الحیة*، آداب تجارت حلال را براساس احادیث و روایات منقول از ائمه معصومین علیهم‌السلام بیان می‌کند؛ دانستن فقه تجارت، خدمات‌حوری در خرید و فروش، آسان‌گیری در تجارت، پذیرش پشیمانی خریدار، صداقت، تجارت در وطن، حفظ منبع درآمد و دعا هنگام دادوستد از آداب اسلامی تجارت به‌شمار می‌رود. همچنین ناجوانمردی، بازاری‌گردی، سوگند در دادوستد، فریب در معامله و انجام برخی معاملات ناپسند شمرده شده‌اند. (جوادی آملی، ۱۳۹۱: ۶۱۶ - ۶۰۷)

جوادی آملی در پژوهشی با عنوان «فرهنگ روابط اجتماعی در آموزه‌های اسلامی»، آداب و اخلاق دادوستد را در سه گروه آداب پیش از تجارت، هنگام تجارت و پس از تجارت بررسی می‌کند. انگیزه سالم، دانش و تخصص، اولویت تجارت داخلی، انتخاب کالای مرغوب، استفاده بهینه از امکانات، اصلاح سرمایه و نفی واسطه‌گری‌های غیر ضروری از آداب پیش از تجارت است. آداب هنگام تجارت شامل آموزه‌های اخلاقی - اقتصادی اسلام در زمان انجام دادوستد است. یاد خدا، راستی، نظم و میانه‌روی، پرهیز از فریب (غش) در دادوستد، عدم گران‌فروشی، دخالت نکردن در دادوستد دیگران، نفی احتکار، برخورد مناسب با طرف معامله و پرهیز از دادوستد با افرادی خاص از این جمله‌اند. این پژوهش آداب پس از تجارت را نیز شامل تنظیم سندهای تجاری، پرهیز از درخواست کاهش قیمت و پذیرش فسخ (اقاله) می‌داند. (ایروانی، ۱۳۸۸: ۳۶۹ - ۳۲۱) خنیفر و همکاران در پژوهشی با عنوان «شناسایی ابعاد و اجزای ارزش‌های اسلامی؛ کار برای بخش خدمات عمومی در ایران»، ۲۷ شاخص اسلامی کار را در قالب ۸ بُعد بیان می‌کند. استواری و استحکام کار، تعهد کاری، تلاش و پشتکار، انگیزه معنوی کار، بهبود مستمر، روحیه خدمت، عدالت و انصاف، رفاه و راحتی، به‌عنوان ابعاد اسلامی کار شناسایی شده است.

دقت، نظم، هدر ندادن کار، دانش، کنترل درونی، اعتماد، مسئولیت‌پذیری، صبر، سخت‌کوشی، پیگیری، توفیق‌طلبی، اخلاص، ارزش ذاتی انجام کار، مشورت، اندیشه‌ورزی، خلاقیت، یادگیری مستمر، کار گروهی، نوع‌دوستی، احترام به مشتری، عدالت و انصاف در نظارت، انصاف در پاداش‌دهی، انصاف در روش‌های سازمان، تعادل زندگی، درآمد مناسب، مکان کار خوب و شاد و امنیت شغلی، ۲۷ شاخصی است که ایشان به‌عنوان ارزش‌های اسلامی کار بیان می‌کنند. (khanifar, et al., 2011: 254)

علامه مجلسی در *حلیة المتقین در آداب و سنن و اخلاق اسلامی*، در بیان احادیث و روایات منقول از ائمه معصومین علیهم‌السلام، به ذکر تعدادی از فضائل و رذائل اخلاقی هنگام کسب‌وکار می‌پردازد. یادگیری مسائل (احکام) تجارت، مهربانی با مشتری، بردباری، انصاف و خواندن دعا از جمله فضائل اخلاقی و همچنین ربا، سوگند، دروغ، ستم و کم‌فروشی از جمله رذائل اخلاقی هنگام کسب‌وکار بیان شده است. (مجلسی، ۱۳۹۲: ۳۵۴ - ۳۵۰) کلاتنری در پژوهشی با عنوان اخلاق و آداب کسب و تجارت، با استناد به آیات قرآن، روایات ائمه معصومین علیهم‌السلام و اجتهاد فقهی، آداب کسب و تجارت را در دو گروه کمالات و کاستی‌ها بیان می‌کند. ۲۴ کمال در اخلاق کسب و تجارت عبارت است از: انتخاب کسب حلال و ارزشمند، فراگیری احکام شرعی معاملات، اشتغال به کار در آغاز روز، دعا در آغاز کار، ترس از خدا، احترام به مشتری، احترام ویژه به عالمان و بزرگسالان، پس‌گرفتن جنس در صورت پشیمانی مشتری، انصاف در معامله، وقار، پاکیزگی و آراستگی، اهتمام به ورزش و سلامتی، حلم و بردباری، راست‌گویی، امانت‌داری، جود و سخاوت، غیرت دینی، امر به معروف و نهی از منکر، قانون‌مداری، پرداخت وجوه شرعی و مالیات، اهتمام به عبادات فردی و جمعی، توسل به خاندان عصمت و طهارت علیهم‌السلام، اهتمام به امور جامعه و مراقبه و محاسبه. همچنین ۱۵ کاستی در اخلاق کسب و تجارت عبارت است از: انتخاب کسب حرام و بی‌فایده، کم‌فروشی، فریب‌کاری، غش در معامله، احتکار، رباخواری، قسم خوردن هنگام معامله، دروغ‌گویی، حرص، خشم، بخل، حسد، تکبر، غرور و دنیاطلبی است. (کلاتنری، ۱۳۸۴: ۱۴۲ - ۳۷)

شریفی با توجه به آیات قرآن و روایات تعدادی از آداب کسب‌وکار اسلامی را بیان می‌کند. مراعات مواردی نظیر نیت الهی داشتن، کسب روزی حلال، خوب کار کردن، ساده گرفتن معامله، آسان گرفتن بر بدهکاران، سود نگرفتن هنگام تأمین مخارج، پس‌گرفتن کالای فروخته‌شده و شروع زود هنگام کسب‌وکار و همچنین پرهیز از نگاه سودجویانه صرف به کسب و کار و افراط در کسب‌وکار، مواردی است که در این پژوهش مورد توجه قرار گرفته است. (شریفی، ۱۳۹۱: ب: ۲۹۲ - ۲۸۳)

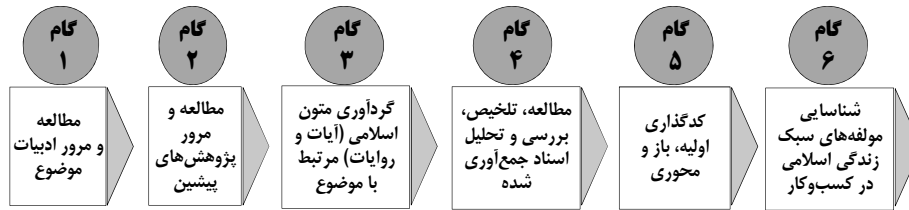
عزیزی و همکاران در پژوهشی که با روش کتابخانه‌ای و میدانی انجام شده است، به شناسایی شش رفتار اخلاقی اسلامی هنگام فروش پرداخته‌اند. این رفتارها به ترتیب اولویت براساس آزمون فریدمن عبارتند از: وفای به عهد، برخورد خوب، صداقت، عدم فریب، عدم سودجویی و اقاله. (عزیزی و همکاران، ۱۳۹۲: ۷)

نصرتی در پژوهشی با عنوان مهارت کسب‌وکار، آداب تجارت را در اسلام بدین ترتیب می‌شمارد: دعا هنگام ورود به بازار، ذکر خداوند در بازار، دعا هنگام خرید، صدقه، توجه به مکان تجارت، مدارا با مردم، عزت نفس در تجارت و تعیین اجرت پیش از کار. همچنین به مواردی نظیر یادگیری احکام کسب‌وکار و پرهیز از ربا، رشوه، کم‌فروشی، قسم خوردن، غش در معامله و احتکار و لزوم توجه به مسائل خمس و زکات نیز اشاره شده

است. (نصرتی، ۱۳۹۱: ۱۰۰ - ۷۵) رحیمی در پژوهشی با عنوان تجارت موفق، آداب خرید و فروش را شامل رعایت کیل و وزن، توجه به نماز، دعا و آشنایی با مسائل کسب و کار معرفی می‌کند. همچنین پرهیز از ربا، تقلب و غش در معامله، احتکار، درست انجام ندادن کار، سوگند در معامله، امروز و فردا کردن، پنهان کردن عیب کالا، گران‌فروشی، تبلیغ کالا و ایجاد جو روانی، سوء استفاده از احتیاج فروشنده یا خریدار، افزایش قیمت بدون قصد خرید، دخالت در معامله دیگران، خرید اموال مسروق و غصبی، خرید یا تصرف در اموال عمومی و کسب‌های حرام را از آداب کسب‌وکار اسلامی بیان می‌کند. (رحیمی، ۱۳۹۰: ۹۵ - ۳۱)

روش پژوهش

این تحقیق از نظر هدف، یک پژوهش کاربردی و از نظر جمع‌آوری داده‌ها، پژوهشی کیفی است. مراحل پژوهش بدین ترتیب است که ابتدا به مطالعه و مرور ادبیات موضوع و سایر پژوهش‌هایی که در این حوزه انجام شده است، پرداخته شد. سپس با گردآوری متون اسلامی دست اول که با حوزه پژوهش مرتبط بودند، تعداد قابل توجهی اسناد و مدارک جمع‌آوری گردید. مطالعه، تلخیص، بررسی و تحلیل این اسناد و مدارک، توأم با توجه به مفاهیم کسب‌وکار، نگارندگان را به سوی شناسایی مؤلفه‌های موردنظر رهنمون کرد. در این پژوهش از روش کدگذاری طی سه گام، کدگذاری اولیه، کدگذاری باز و کدگذاری محوری برای شناسایی مؤلفه‌های سبک زندگی اسلامی در حوزه کسب و کار استفاده شده است. نوع نمونه‌گیری نیز عمدی یا قضاوتی^۱ (نه احتمالی) است. لذا براساس اطلاعات قبلی و با توجه به هدف پژوهش (دلاور، ۱۳۸۷: ۹۸)، نمونه‌برداری در طی مراحل پژوهش توسعه می‌یابد. در این روش، وقتی داده‌ها به اشباع رسید، نمونه‌برداری متوقف می‌شود. (Glaser & Strauss, 1967) سپس داده‌های اولیه به دست‌آمده از متون دینی، بررسی و تحلیل می‌شود تا اولین مؤلفه‌ها به دست آیند. سپس به جستجو برای گردآوری داده‌های بیشتر پرداخته می‌شود این عمل به صورت رفت‌وبرگشتی صورت می‌گیرد تا شناسایی مؤلفه‌ها به حد اشباع نظری برسد. شکل (۱) مراحل پژوهش را به صورت طرح‌واره نشان می‌دهد.

شکل (۱) مراحل پژوهش به صورت طرح‌واره

I. Judgment.

یافته‌ها

مایلز و هوبرمن^۱ برای عرضه داده‌های کیفی، شیوه‌های گوناگونی پیشنهاد کرده‌اند که از آن جمله می‌توان انواع ماتریس‌ها، نمودارها و شبکه‌ها را نام برد. (Miles & Huberman, 1984) در این تحقیق، پژوهشگر پس از مراجعه و مطالعه دقیق متن آیات قرآن کریم و روایات ائمه معصومین علیهم‌السلام، طی سه مرحله، داده‌های حاصل را طبقه‌بندی می‌کند.

در جداول ۱ تا ۶ تعدادی از احادیث به همراه کدگذاری باز و کدگذاری محوری بیان می‌شود. به منظور پرهیز از تطویل بحث، در هر مورد فقط به ذکر یک سند اکتفا شده و از ذکر متن عربی آن خودداری شده است. در جدول (۱) تعدادی از آیات و روایاتی که تبیین‌کننده مؤلفه‌های ضروری در سبک کسب‌وکار اسلامی و مربوط به ویژگی‌های دینی یا باورهای مذهبی است، استخراج شده است.

جدول (۱) کدگذاری باز و محوری تعدادی از آیات و روایات سبک کسب‌وکار اسلامی مربوط به ویژگی‌های دینی یا باورهای مذهبی (مواردی که باید در کسب‌وکار اسلامی مراعات شود)

ردیف	ترجمه متن آیات و روایات	کدگذاری باز	کدگذاری محوری
۱	مردانی که نه تجارت و نه کسب و کار، آنان را از یاد خدا باز نمی‌دارد. ^۲ (نور / ۳۷)	تقوای الهی و یاد خدا در کسب‌وکار	ویژگی‌های دینی (باورهای مذهبی)
۲	مردانی که نه تجارت و نه کسب و کار، آنان را از یاد خدا و بر پاداشتن نماز و دادن زکات باز نمی‌دارد. ^۳ (نور / ۳۷)	پرداختن وجوه شرعی در کسب‌وکار	
۳	کسانی که کتاب الهی را تلاوت می‌کنند و نماز را بر پا می‌دارند و از آنچه به آنان روزی داده‌ایم، پنهان و آشکار انفاق می‌کنند، تجارتی [پر سود] و بی‌زیان و خالی از کساد را امید دارند. ^۴ (فاطر / ۲۹)	انفاق در کسب‌وکار	
۴	امام علی <small>علیه‌السلام</small> : ای گروه تاجران! ابتدا فقه، سپس کسب‌وکار. ^۵ (کلینی، ۱۳۶۵: ۵ / ۱۵۰)	یادگیری احکام کسب‌وکار	
۵	مردی به امام صادق <small>علیه‌السلام</small> عرض کرد: به خدا سوگند، ما خواهان دنیاییم و آن را دوست داریم. امام <small>علیه‌السلام</small> پرسید: انجام چه کاری را با آن دوست داری؟ گفت: به خود و خانواده‌ام رسیدگی کنم.	انگیزه درست در کسب‌وکار	

1. Miles & Huberman.

۲. رجال لا تلهيهم تجارة ولا بيع عن ذكر الله.

۳. رجال لا تلهيهم تجارة ولا بيع عن ذكر الله وإقام الصلاة وإيتاء الزكاة.

۴. إن الذين يتلون كتاب الله وأقاموا الصلاة وأنفقوا مما رزقناهم سراً وعلانيةً يرجون تجارةً لن تبور.

۵. يا معشر التجار! الفقه ثم المتجر، الفقه ثم المتجر، الفقه ثم المتجر.

ردیف	ترجمه متن آیات و روایات	کدگذاری باز	کدگذاری محوری
	صله رحم انجام دهم و ... امام <small>علیه السلام</small> فرمود: این طلب دنیا نیست، طلب آخرت است. ^۱ (کلینی، ۱۳۶۵: ۵ / ۷۲)		
۶	امام صادق <small>علیه السلام</small> : هر گاه نماز صبح گزاردید و بازگشتید، صبح‌گاهان در پی روزی روید و کسب حلال کنید. ^۲ (همان: ۷۹)	کسب و کار حلال	
۷	امام علی <small>علیه السلام</small> : تاجر، فاجر است و فاجر در آتش، مگر اینکه به حق بدهد و به حق بستاند. ^۳ (همان: ۱۵۰)	کسب و کار با محوریت حق	
۸	امام صادق <small>علیه السلام</small> : کسانی که مالی به آنها داده شود، ولی سپاس نگویند، [در حقیقت] مالی ندارند. ^۴ (طوسی، ۱۳۶۵: ۶ / ۳۲۲)	شکرگزاری از خدا در کسب و کار	
۹	امام صادق <small>علیه السلام</small> : باید تلاش تو برای معاش بیشتر از ضایع کنندگان وقت و کمتر از تلاش آزمندی باشد که به دنیایش دل‌خوش و مطمئن است. ^۵ (همان: ۳۲۲)	تعاادل در تلاش برای کسب و کار	
۱۰	امام علی <small>علیه السلام</small> : ای گروه تاجران! در کسب و کار، پیشاپیش [از خدا] طلب خیر کنید. ^۶ (کلینی، ۱۳۶۵: ۵ / ۱۵۱)	طلب خیر از خدا در کسب و کار	
۱۱	امام صادق <small>علیه السلام</small> : هر بنده‌ای که در کسب و کار، مسلمانی را اقاله پذیرش فسخ معامله به درخواست طرف پشیمان کند، خدا روز قیامت از لغزش او درگذرد. ^۷ (همان: ۱۵۳)	پذیرش پشیمانی در کسب و کار	
۱۲	پیامبر اعظم مسلمان هنگام معامله با مسلمانی دیگر بگوید: خدایا خیر خواه من و او باش. ^۸ (ابن شعبه حرانی، ۱۳۶۳: ۴۳)	دعا هنگام کسب و کار	
۱۳	امام سجاد <small>علیه السلام</small> : کسب و کار در وطن، مایه سعادت‌مندی مرد است. ^۹ (صدوق، ۱۴۱۳: ۳ / ۱۶۴)	کسب و کار داخلی	

۱. قَالَ رَجُلٌ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام وَاللَّهِ إِنِّي لَتَطْلُبُ الدُّنْيَا وَتُحِبُّ أَنْ تُوتَاهَا. فَقَالَ تُحِبُّ أَنْ تُصْنَعَ بِهَا مَاذَا؟ قَالَ أَعُوذُ بِهَا عَلَى نَفْسِي وَ عِيَالِي وَ أَصْلُهَا وَ أَتَصَدَّقُ بِهَا وَ أَحُجُّ وَ أَعْتَمِرُ. فَقَالَ عليه السلام لَيْسَ هَذَا طَلَبَ الدُّنْيَا هَذَا طَلَبُ الْآخِرَةِ.
۲. إِذَا صَلَّيْتُمُ الصُّبْحَ وَ انصَرَفْتُمْ فَبُكِّرُوا فِي طَلَبِ الرِّزْقِ وَ اطْلُبُوا الْحَلَالَ.
۳. التَّاجِرُ فَاجِرٌ وَ الْفَاجِرُ فِي النَّارِ إِلَّا مَنْ أَخَذَ الْحَقَّ وَ أَعْطَى الْحَقَّ.
۴. إِنَّ الَّذِينَ أَعْطُوا الْمَالَ ثُمَّ لَمْ يَشْكُرُوا لَا مَالَ لَهُمْ.
۵. لَيْكُنْ طَلَبُكَ الْمَعِيشَةَ فَوْقَ كَسْبِ الْمُضَيِّعِ وَ دُونَ طَلَبِ الْحَرِيصِ الرَّاضِي بِدُنْيَاهُ الْمُطْمَئِنِّ إِلَيْهَا.
۶. يَا مَعْشَرَ التَّجَارِ! ... قَدِّمُوا الْاسْتِخَارَةَ.
۷. أَيُّمَا عَبْدٍ أَقَالَ مَسْلِمًا فِي بَيْعٍ أَقَالَهُ اللَّهُ تَعَالَى عَتْرَتَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ.
۸. إِذَا بَاعَ الْمُسْلِمُ فَلْيَقُلْ: اللَّهُمَّ خَيْرْ لِي وَ لَهْ.
۹. مِنْ سَعَادَةِ الْمَرْءِ أَنْ يَكُونَ مَتَجِرُهُ فِي بِلَادِهِ.

همان‌طور که در جدول (۱) ملاحظه می‌شود، ۱۳ سند از آیات و روایاتی که مبین ویژگی‌های دینی و مذهبی است و باید در سبک کسب‌وکار اسلامی مراعات شود، بیان شده است.

در جدول (۲) تعدادی از آیات و روایاتی که تبیین‌کننده مؤلفه‌های ضروری در سبک کسب‌وکار اسلامی و مربوط به ویژگی‌های شخصیتی یا باورهای اخلاقی است، استخراج شده است.

جدول (۲) کدگذاری باز و محوری تعدادی از آیات و روایات سبک کسب‌وکار اسلامی مربوط به ویژگی‌های شخصیتی یا باورهای اخلاقی (مواردی که باید در کسب‌وکار اسلامی مراعات شود)

ردیف	ترجمه متن آیات و روایات	کدگذاری باز	کدگذاری محوری
۱	ای کسانی که ایمان آورده‌اید، اموال یکدیگر را به باطل [از طریق نامشروع] نخورید، مگر اینکه کسب‌وکاری با رضایت شما انجام گیرد. ^۱ (نساء / ۲۹)	رضایت در کسب‌وکار	ویژگی‌های شخصیتی (باورهای اخلاقی)
۲	پیامبر اعظم ﷺ: گنج‌های رزق در اخلاق خوب نهفته است. ^۲ (قمی، ۱۴۱۶: ۲ / ۶۷۸)	خوش‌اخلاقی در کسب‌وکار (اخلاق خوب با مشتری)	
۳	پیامبر اعظم ﷺ: سه گروه را خدا بی‌حساب به بهشت درمی‌آورد: ... کاسب راستگو، ... ^۳ (صدوق، ۱۴۰۳: ۸۰)	صداقت در کسب‌وکار	
۴	امام صادق ﷺ: هر صنعتگری برای درآمدزایی نیازمند سه خصلت است: ... ادای امانت در کار، ... ^۴ (ابن شعبه حرانی، ۱۳۶۳: ۳۲۲)	امانت‌داری در کسب‌وکار	
۵	امام علی ﷺ: ای گروه تاجران! با ستم‌شده‌ها [ی در معامله] به انصاف رفتار کنید. ^۵ (کلینی، ۱۳۶۵: ۵ / ۱۵۱)	انصاف در کسب‌وکار	
۶	امام علی ﷺ: ای گروه تاجران! ... خود را با بردباری بیاراید. ^۶ (همان)	بردباری در کسب‌وکار	

۱. یا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ.

۲. فِي سِعَةِ الْأَخْلَاقِ كُنُوزُ الْأَرْزَاقِ.

۳. ثَلَاثَةٌ يَدْخُلُهُمُ اللَّهُ الْجَنَّةَ بَغَيْرِ حِسَابٍ ... تَاجِرٌ صَدُوقٌ ...

۴. كُلُّ ذِي صِنَاعَةٍ مِضْطَرٌّ إِلَى ثَلَاثٍ خِلَالِهَا يَجْتَلِبُ بِهَا الْمَكْسَبَ وَهُوَ أَنْ يَكُونَ ... مُؤَدِّياً لِأَمَانَتِهِ فِيهِ ...

۵. يَا مَعْشَرَ التَّجَارِ! ... أَنْصِفُوا الْمَظْلُومِينَ.

۶. يَا مَعْشَرَ التَّجَارِ! ... تَرَبَّيْنَا بِالْحِلْمِ.

ردیف	ترجمه متن آیات و روایات	کدگذاری باز	کدگذاری محوری
۷	امام صادق <small>علیه السلام</small> : هر صنعتگری برای درآمدزایی نیازمند سه خصلت است: ...، علاقه‌مندی به صاحب کار [و کسی که برایش کار می‌کند]. ^۱ (ابن شعبه حرّانی، همان)	علاقه به کارآفرین	

همان‌طور که در جدول (۲) ملاحظه می‌شود، ۷ سند از آیات و روایاتی که مبین ویژگی‌های شخصیتی و اخلاقی است و باید در سبک کسب و کار اسلامی مراعات شود، بیان شده است. در جدول (۳) تعدادی از آیات و روایاتی که تبیین‌کننده مؤلفه‌های ضروری در سبک کسب و کار اسلامی و مربوط به ویژگی‌های کارآفرینی یا باورهای کسب و کار است، استخراج شده است.

جدول (۳) کدگذاری باز و محوری تعدادی از آیات و روایات سبک کسب و کار اسلامی مربوط به

ویژگی‌های کارآفرینی یا باورهای کسب و کار (مواردی که باید در کسب و کار اسلامی مراعات شود)

ردیف	ترجمه متن آیات و روایات	کدگذاری باز	کدگذاری محوری
۱	و هنگامی که خرید و فروش می‌کنید، شاهد بگیرید ... ^۲ (بقره / ۲۸۲)	تنظیم و ثبت قرارداد کسب و کار	ویژگی‌های دینی (باورهای مذهبی)
۲	و اگر [بدهکاران] تنگدست باشد، پس تا [هنگام] گشایش، مهلتی [به او بدهید]؛ و [اگر به راستی قدرت پرداخت ندارد]، بخشیدن آن برای شما بهتر است، اگر بدانید. ^۳ (بقره / ۲۸۰)	استفاده از تسهیلات پرداخت، نظیر تقسیط و امثال آن در کسب و کار	
۳	به امام صادق <small>علیه السلام</small> عرض شد: انسان می‌تواند تجارت کند با این حال، اگر خودش را اجیر [دیگری] سازد، به اندازه‌ای که خودش تجارت کند، به او داده می‌شود. فرمود: اجیر نشود، بلکه از خداوند بزرگ روزی طلبد و دست به تجارت بزند، زیرا اگر مزدوری کند، مانع روزی خود شده است. ^۴ (کلینی، ۱۳۶۵: ۵ / ۹۰)	روحیه کسب و کار و کارآفرینی	

۱. كُلُّ ذِي صِنَاعَةٍ يَضْطَرُّ إِلَى ثَلَاثٍ خِلَالَ حَيْثُ يَجْتَلِبُ بِهَا الْمَكْسَبَ وَ هُوَ أَنْ يَكُونَ ... مُسْتَمِيلًا لِمَنْ اسْتَعْمَلَهُ ...

۲. وَ أَشْهُودَا إِذَا تَبَايَعْتُمْ ...

۳. وَ إِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَى مَيْسَرَةٍ وَ أَنْ تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ.

۴. قُلْتُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ: الرَّجُلُ يَتَّجِرُ، فَإِنْ هُوَ آجَرَ نَفْسَهُ أَعْطِيَ مَا يَصِيبُ فِي تِجَارَتِهِ، فَقَالَ: لَا يَأْجُرُ نَفْسَهُ، وَ لَكِنْ يَسْتَرْزِقُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ وَ يَتَّجِرُ فَإِنَّهُ نَفْسَهُ حَظَرَ عَلَى نَفْسِهِ الرَّزْقَ.

ردیف	ترجمه متن آیات و روایات	کدگذاری باز	کدگذاری محوری
۴	پیامبر اعظم <small>ﷺ</small> : هر کس در جست‌وجوی روزی حلال برای خانواده‌اش به‌سختی تلاش کند، همچون جهادگر در راه خدا است. ^۱ (صدوق، ۱۴۱۳: ۳ / ۱۶۸)	جدیت و تلاش در کسب‌وکار	
۵	امام صادق <small>ﷺ</small> : هر صنعتگری برای درآمدزایی نیازمند سه خصلت است: مهارت و تخصص در کار، ... ^۲ (ابن شعبه حرّانی، ۱۳۶۳: ۳۲۲)	مهارت و تخصص در کسب‌وکار	
۶	امام علی <small>ﷺ</small> : کاسب ترسو محروم است و کاسب شجاع بهره‌مند. ^۳ (محدث نوری، ۱۴۰۸: ۱۳ / ۲۹۴)	مخاطره‌پذیری در کسب‌وکار	
۷	امام صادق <small>ﷺ</small> : هر گاه روزی تو از کسب‌وکاری تأمین می‌شود، آن را حفظ کن [شغلت را تغییر مده]. ^۴ (صدوق، همان: ۱۶۹)	توجیه اقتصادی کسب‌وکار (سودآوری)	
۸	امام صادق <small>ﷺ</small> : مسلمان را جز سه چیز اصلاح نکنند: دین‌شناسی، شکیبایی در گرفتاری‌ها و مدیریت نیکو در زندگی. ^۵ (کلینی، ۱۳۶۵: ۵ / ۸۷)	مدیریت درست کسب‌وکار	
۹	امام علی <small>ﷺ</small> : نباید در بازار بنشیند، جز کسی که خرید و فروش را به‌خوبی بداند. ^۶ (همان: ۱۵۴)	دانش کسب‌وکار	
۱۰	پیامبر اعظم <small>ﷺ</small> : همانا آورنده [کالا، فناوری و سرمایه] به بازار ما، بسان جهادگر و رزمنده راه خدا است. ^۷ (متقی هندی، ۱۴۰۵: ۴ / ۹۹)	واردات کالا و فناوری و سرمایه‌گذاری خارجی به‌منظور توسعه کسب‌وکار	
۱۱	پیامبر اعظم <small>ﷺ</small> : هر کس مواد غذایی به [بازار] ما وارد نماید، تا هنگام خروج مهمان ما است. هر کس چیزی از او خسارت یابد، من ضامن او هستم. ^۸ (همان: ۱۰۰)	بیمه و ضمانت سرمایه‌گذاری در کسب‌وکار	

۱. الْكَادُّ عَلَى عِيَالِهِ مِنْ حَلَالٍ كَالْمُجَاهِدِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ.

۲. كُلُّ ذِي صِنَاعَةٍ مِضْطَرٌّ إِلَى ثَلَاثٍ خِلَالٍ يَجْتَلِبُ بِهَا الْمَكْسَبَ وَ هُوَ أَنْ يَكُونَ حَازِقًا بِعَمَلِهِ ...

۳. التَّاجِرُ الْجَبَانُ مَحْرُومٌ وَ التَّاجِرُ الْجَسُورُ مَرْزُوقٌ.

۴. إِذَا رَزِقْتَ مِنْ شَيْءٍ فَالْزِمَهُ.

۵. إِنَّهُ لَا يَصْلِحُ الْمَرْءُ الْمُسْلِمَ إِلَّا ثَلَاثَةً: التَّفَقُّهُ فِي الدِّينِ وَ الصَّبْرُ عَلَى التَّائِبَةِ وَ حُسْنُ التَّقْدِيرِ فِي الْمَعِيشَةِ.

۶. لَا يَقْعُدَنَّ فِي السُّوقِ إِلَّا مَنْ يَعْقِلُ الشِّرَاءَ وَ الْبَيْعَ.

۷. فَإِنَّ الْجَالِبَ إِلَى سَوْقِنَا كَالْمُجَاهِدِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ...

۸. مَنْ حَمَلَ إِلَيْنَا طَعَامًا فَهُوَ فِي ضِيَافَتِنَا حَتَّى يَخْرُجَ وَ مَنْ ضَاعَ لَهُ شَيْءٌ فَأَنَا لَهُ ضَامِنٌ.

ردیف	ترجمه متن آیات و روایات	کدگذاری باز	کدگذاری محوری
۱۲	امام صادق <small>علیه السلام</small> : پیامبر خدا <small>صلی الله علیه و آله</small> به مردی رسید که جامه‌ای می‌فروخت. مرد، بلندبالا بود و جامه کوتاه. حضرت به او فرمود بنشین، چراکه در این صورت، کالایت بهتر به فروش می‌رسد. ^۱ (کلینی، ۱۳۶۵: ۵ / ۳۱۲)	تبلیغات درست در کسب‌وکار	
۱۳	امام صادق <small>علیه السلام</small> : معاشرت و معامله نکنید، مگر با کسب که در بستر نیکی، بالیده باشد. ^۲ (همان: ۱۵۹)	مشارکت و کسب‌وکار با افراد مطمئن	
۱۴	امام باقر <small>علیه السلام</small> : هر کس زمین و آبی بفروشد و قیمت آن را دیگر بار در همان امر، سرمایه‌گذاری نکند، پولش نابود خواهد شد. ^۳ (همان: ۹۱)	گردش سرمایه و سرمایه‌گذاری در کسب‌وکار	
۱۵	عاصم به حمید گوید: امام صادق <small>علیه السلام</small> از من پرسید: چه شغلی داری؟ گفتم: خوراک می‌فروشم. فرمود: جنس مرغوب بخر و جنس مرغوب بفروش؛ چراکه چون جنس مرغوبی را به مردم بفروشی، گویند: خداوند به تو و فروشنده‌ات برکت دهد. ^۴ (همان: ۲۰۲)	کیفیت کالا و خدمات در کسب‌وکار	
۱۶	پیامبر اعظم <small>صلی الله علیه و آله</small> : هر کس مواد غذایی را از شهری به شهر دیگر ببرد و آن را به قیمت روز بفروشد، در پیشگاه خدا، جایگاه شهیدان را دارد. ^۵ (قرطبی، ۱۴۰۵: ۱۹ / ۵۶ - ۵۵)	کسب‌وکار فرامنطقه‌ای (بین‌المللی)	
۱۷	امام صادق <small>علیه السلام</small> : هر کس در پی روزی اندک برآید، انگیزه روزی فراوان بیابد. ^۶ (کلینی، ۱۳۶۵: ۵ / ۳۱۱)	شروع کسب‌وکار حتی با امکانات اندک	
۱۸	امام رضا <small>علیه السلام</small> : مردی خدمت امام صادق <small>علیه السلام</small> رسید و گفت: چرا دارایی‌ها [ی خود] را در بخش‌های گوناگون سرمایه‌گذاری نموده‌ای، در حالی که اگر در یک بخش متمرکز می‌شد، هزینه‌اش کمتر و سودش بیشتر بود؟ امام <small>علیه السلام</small> فرمود: آنها را جدا کردم تا اگر به یک بخش آسیب رسید، بخش دیگر سالم بماند. ^۷ (همان: ۹۱)	مدیریت مخاطره در کسب‌وکار	

۱. مَرَّ النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله عَلَى رَجُلٍ وَ مَعَهُ ثَوْبٌ يَبِيعُهُ وَ كَانَ الرَّجُلُ طَوِيلًا وَ الثَّوْبُ قَصِيرًا فَقَالَ لَهُ اجْلِسْ فَإِنَّهُ أَتَقُفُ لِسَلْعَتِكَ.
۲. لَا تُخَالِطُوا وَ لَا تُعَامِلُوا إِلَّا مَنْ نَشَأَ فِي الْحَيْرِ.
۳. مَنْ بَاعَ أَرْضًا أَوْ مَاءً وَ لَمْ يَضَعْهُ فِي أَرْضٍ أَوْ مَاءٍ ذَهَبَ ثَمَّتُهُ مَحْقًا.
۴. قَالَ لِي أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام أَي شَيْءٍ تُعَالِجُ؟ قُلْتُ أَبِيعُ الطَّعَامَ. فَقَالَ لِي اشْتَرِ الْجَيِّدَ وَ بَعْ الْجَيِّدَ فَإِنَّ الْجَيِّدَ إِذَا بَعْتَهُ قِيلَ لَهُ بَارَكَ اللَّهُ فِيكَ وَ فِيمَنْ بَاعَكَ.
۵. مَا مِنْ جَالِبٍ يَجْلِبُ طَعَامًا مِنْ بَلَدٍ إِلَى بَلَدٍ فَيَبِيعُهُ بِسَعْرِ يَوْمِهِ إِلَّا كَانَتْ مَزَلَّتُهُ عِنْدَ اللَّهِ مَزَلَّةَ الشُّهَدَاءِ.
۶. مَنْ طَلَبَ قَلِيلَ الرِّزْقِ كَانَ ذَلِكَ دَاعِيَةً إِلَى اجْتِنَابِ كَثِيرٍ مِنَ الرِّزْقِ.
۷. إِنَّ رَجُلًا أَتَى جَعْفَرًا - صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِ - سَبَّيْهَا بِالْمُسْتَصِيحِ لَهُ، فَقَالَ لَهُ: يَا أَبَا عَبْدِ اللَّهِ، كَيْفَ صِرْتَ اتَّخَذْتَ الْأُمُورَ قِطْعًا مُتَفَرِّقَةً؛ وَلَوْ كَانَتْ فِي مَوْضِعٍ (واحد) كَانَتْ أَيْسَرَ لِمَوَاتِنِهَا وَأَعْظَمَ لِمَنْفَعَتِهَا؟ فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: إِتَّخَذْتُهَا مُتَفَرِّقَةً؛ فَإِنَّ أَصَابَ هَذَا الْمَالِ شَيْءٌ سَلِمَ هَذَا الْمَالُ، وَالصَّرَّةُ تَجْمَعُ هَذَا كُلَّهُ.

ردیف	ترجمه متن آیات و روایات	کدگذاری باز	کدگذاری محوری
۱۹	امام صادق <small>علیه السلام</small> : پیامبر <small>صلی الله علیه و آله</small> از اینکه کارگر پیش از تعیین مقدار اجرتش، به کار گمارده شود، نهی فرموده است. ^۱ (جرعاملی، ۱۳۹۱ق: ۱۳ / ۲۴)	تعیین دقیق دستمزد کارگر	
۲۰	امام علی <small>علیه السلام</small> : ای گروه تاجران! در سنجش متاع، رعایت عدالت کنید. ^۲ (کلینی، ۱۳۶۵: ۵ / ۱۵۱)	سنجش عادلانه کسب‌وکار	
۲۱	امام علی <small>علیه السلام</small> : ای گروه تاجران! به خریداران نزدیک شوید [دوستانه برخورد کنید]. ^۳ (همان)	احترام به مشتری	
۲۲	پیامبر اعظم <small>صلی الله علیه و آله</small> : آسان‌گیری از [راه‌های] درآمدزایی است. ^۴ (همان: ۱۵۲)	سهل‌گیری در کسب‌وکار (ارائه تسهیلات)	
۲۳	امام صادق <small>علیه السلام</small> : کارهای بزرگ و مهم را خودت انجام بده و کارهای کوچک را به دیگران بسپار. ^۵ (صدوق، ۱۴۱۳: ۳ / ۱۶۹)	تفویض برخی امور کسب‌وکار	
۲۴	امام علی <small>علیه السلام</small> : هیچ سحرخیزی در راه خدا برتر از سحرخیزی برای تأمین معاش فرزندان و خانواده نیست. ^۶ (نعمان بن محمد تمیمی، ۱۳۸۵: ۲ / ۱۵)	سحرخیزی در کسب‌وکار	

همان‌طور که در جدول (۳) ملاحظه می‌شود، ۲۴ سند از آیات و روایاتی که مبین ویژگی‌های کارآفرینی و کسب‌وکار است و باید در سبک کسب‌وکار اسلامی مراعات شود، بیان شده است. در جدول (۴) نیز با استفاده از آیات و روایات، مؤلفه‌هایی که باید در کسب و کار اسلامی از آنها پرهیز کرد، استخراج شده‌اند.

جدول (۴) کدگذاری باز و محوری تعدادی از آیات و روایات سبک کسب‌وکار اسلامی مربوط به ویژگی‌های دینی یا باورهای مذهبی (مواردی که باید در کسب‌وکار اسلامی از آن پرهیز شود)

ردیف	ترجمه متن آیات و روایات	کدگذاری باز	کدگذاری محوری
۱	خدا کسب‌وکار را حلال کرده و ربا را حرام. ^۷ (بقره / ۲۷۵)	رباخواری در کسب‌وکار	

۱. نَهَى أَنْ يُسْتَعْمَلَ أَجِيرٌ حَتَّى يُعْلَمَ مَا أُجْرَتُهُ.

۲. يَا مَعْشَرَ التَّجَارِ! ... أَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ.

۳. يَا مَعْشَرَ التَّجَارِ! ... اقْتَرِبُوا مِنَ الْمُبْتَاعِينَ.

۴. أَلْسَمَاحَةٌ مِنَ الرَّبَّاحِ.

۵. بَاشِرِ كِبَارَ أُمُورِكَ بِنَفْسِكَ وَكُلِّ مَا صَغُرَ مِنْهَا إِلَى غَيْرِكَ.

۶. مَا غَدُوَّةٌ أَحَدِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَعْظَمَ مِنْ غُدَّتِهِ يُطَلَّبُ لَوْلَدِهِ وَعِيَالِهِ مَا يَصْلِحُهُمْ.

۷. أَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا.

ردیف	ترجمه متن آیات و روایات	کدگذاری باز	کدگذاری محوری
۲	پیامبر اعظم ﷺ: هولناک‌ترین رخدادی که پس از خودم درباره امتم از آن می‌هراسم، درآمدهای حرام است. ^۱ (کلینی، ۱۳۶۵: ۵ / ۱۲۴)	کسب و کار حرام	ویژگی‌های دینی (باورهای مذهبی)
۳	پیامبر اعظم ﷺ: پلیدترین کسب نامشروع، رشوه‌خواری است. ^۲ (سیوطی، ۱۴۰۱: ۲ / ۴۵)	رشوه‌خواری در کسب و کار	
۴	پیامبر اعظم ﷺ: تهیه‌کننده [نیازمندی‌های مردم، از لطف و رحمت الهی] بهره‌مند می‌گردد و احتکارکننده ملعون است. ^۳ (کلینی، همان: ۱۶۵)	احتکار در کسب و کار	
۵	امام علی ﷺ: اگر انسان از اینکه بند کفش او از بند کفش دوستش بهتر است، سرخوش شود، مشمول این آیه [تِلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ تَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْأَرْضِ وَلَا فَسَادًا (قصص / ۸۳)] می‌شود. ^۴ (محمدی ری شهری، ۱۳۸۱: ۱ / ۳۶)	انگیزه نادرست در کسب و کار	
۶	پیامبر اعظم ﷺ: هر کس [در کسب و کار] چهار چیز را رعایت کند، کسبش پاک است: ... در میان دادوستد سوگند یاد نکند. ^۵ (کلینی، ۱۳۶۵: ۵ / ۱۵۳)	سوگند خوردن هنگام کسب و کار	
۷	امام علی ﷺ: ای گروه تاجران! در زمین فساد را گسترش ندهید ^۶ (همان: ۱۵۱)	فساد در کسب و کار	
۸	پیامبر اعظم ﷺ: وای بر صنعتگران امت من از امروز و فردا کردن. ^۷ (صدوق، ۱۴۱۳: ۳ / ۱۶۰)	امروز و فردا کردن در کسب و کار	
۹	پیامبر اعظم ﷺ: پاکیزه‌ترین درآمد، کسب تاجرانی است که به هنگام سودآوری، در دریافت سخت‌گیری نمی‌کنند. ^۸ (سیوطی، ۱۴۰۱: ۱ / ۳۳۶)	سخت‌گیری در دریافت سود کسب و کار	
۱۰	امام صادق ﷺ: از بازارگردی بپرهیز. ^۹ (ابن شعبه حرّانی، ۱۳۶۳: ۳۷۹)	کسب و کار بدون هدف	

۱. إِنَّ أَوْفَ مَا أَخَافُ عَلَى أُمَّتِي مِنْ بَعْدِي هَذِهِ الْمَكَايِبُ الْحَرَامُ.

۲. سِتُّ خِصَالٍ مِنَ السُّحْتِ رِشْوَةُ الْإِمَامِ وَ هِيَ أَحَبُّ ذَلِكَ كُلِّهِ.

۳. الْجَالِبُ مَرْزُوقٌ وَ الْمُحْتَكِرُ مَلْعُونٌ.

۴. إِنَّ الرَّجُلَ لِيَعْجِبُهُ أَنْ يَكُونَ شِرَاكٌ تَعْلَهُ أَجُودٌ مِنْ شِرَاكٍ تَعْلُ صَاحِبِهِ، فَيَدْخُلُ تَحْتِهَا.

۵. أَرْبَعٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ فَقَدْ طَابَ مَكْسَبُهُ: إِذَا اشْتَرَى لَمْ يَعْجَبْ وَ إِذَا بَاعَ لَمْ يَحْمَدْ وَ لَا يَدْلُسُ وَ فِيمَا بَيْنَ ذَلِكَ لَا يَجْلِفُ.

۶. يَا مَعْشَرَ التَّجَارِ! ... لَا تَعْتُوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ.

۷. وَيَلُ لُصْطَاعِ أُمَّتِي مِنَ الْيَوْمِ وَ غَدٍ.

۸. إِنَّ أَطْيَبَ الْكَسْبِ كَسْبُ التَّجَارِ الَّذِينَ ... إِذَا كَانَ لَهُمْ لَمْ يَعْسِرُوا.

۹. لَا تَكُونَنَّ دَوَّارًا فِي الْأَسْوَاقِ.

ردیف	ترجمه متن آیات و روایات	کدگذاری باز	کدگذاری محوری
۱۱	پیامبر اعظم ﷺ: در گفت‌وگوی معامله برادر مؤمنت وارد نشو. (صدوق، ۱۴۱۳: ۴ / ۵)	دخاله در کسب‌وکار دیگران	
۱۲	پیامبر خدا از معامله کردن میان طلوع فجر و طلوع آفتاب نهی فرمود. (حر عاملی، ۱۳۹۱ق: ۱۲ / ۲۹۵)	کسب‌وکار بین الطلوعین	

همان‌طور که در جدول (۴) ملاحظه می‌شود، ۱۲ سند از آیات و روایاتی که مبین ویژگی‌های دینی و مذهبی است و باید در سبک کسب و کار اسلامی از آن پرهیز شود، بیان شده است. در جدول (۵) با استفاده از آیات و روایات، مؤلفه‌هایی که باید در سبک کسب‌وکار اسلامی از آن پرهیز شود و مربوط به ویژگی‌های شخصیتی یا باورهای اخلاقی است، استخراج شده است.

جدول (۵) کدگذاری باز و محوری تعدادی از آیات و روایات سبک کسب‌وکار اسلامی مربوط به

ویژگی‌های شخصیتی یا باورهای اخلاقی (مواردی که باید در کسب‌وکار اسلامی از آن پرهیز شود)

ردیف	ترجمه متن آیات و روایات	کدگذاری باز	کدگذاری محوری
۱	وای بر کم‌فروشان! که چون از مردم پیمانه بستانند، کامل و تمام بستانند و چون برای آنان پیمانه یا وزن کنند، به ایشان کم دهند. (مطففین / ۳ - ۱)	کم‌فروشی در کسب‌وکار	ویژگی‌های شخصیتی (باورهای اخلاقی)
۲	پیامبر اعظم ﷺ: هر کس [در کسب و کار] چهار چیز را رعایت کند، کسبش پاک است: ... ، فریب ندهد، ... (کلینی، ۱۳۶۵: ۵ / ۱۵۳)	فریب هنگام کسب‌وکار	
۳	پیامبر اعظم ﷺ: کسی که در کار خرید و فروش است، باید از پنج خصلت دوری کند، وگرنه دادوستد نکند: ... کتمان عیب کالا ... (مجلسی، ۱۴۰۴: ۱۰۰ / ۹۵)	پنهان کردن عیب کالا هنگام کسب‌وکار	
۴	امام علی ﷺ: ای گروه تاجران! از سوگند و دروغ و ستم دوری کنید. (کلینی، همان: ۱۵۱)	ظلم و ستم در کسب‌وکار	

۱. نَهَى رَسُولُ اللَّهِ ... أَنْ يَدْخُلَ الرَّجُلُ فِي سَوْمِ أَخِيهِ الْمُسْلِمِ.

۲. نَهَى رَسُولُ اللَّهِ عَنِ السُّومِ مَا بَيْنَ طُلُوعِ الْفَجْرِ إِلَى طُلُوعِ الشَّمْسِ.

۳. وَيَلُ الْمُطَفِّفِينَ الَّذِينَ إِذَا اكْتَالُوا عَلَى النَّاسِ يَسْتَوْفُونَ وَإِذَا كَالُوهُمْ أَوْ وَزَنُوهُمْ يُخْسِرُونَ.

۴. أَرْبَعٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ فَقَدْ طَابَ مَكْسَبُهُ: إِذَا اشْتَرَى لَمْ يَعْيبْ وَإِذَا بَاعَ لَمْ يَحْمَدْ وَلَا يَدْلُسُ وَفِيمَا بَيْنَ ذَلِكَ لَا يَحْلِفُ.

۵. مَنْ بَاعَ وَاشْتَرَى فَلْيَجْتَنِبْ حَمْسَ خِصَالِهِ وَإِلَّا فَلَا يَبِيعَنَّ وَلَا يَشْتَرِينَ: الرَّيْبُ وَالْحَلْفُ وَكِتْمَانُ الْعَيْبِ وَالْحَمْدُ إِذَا بَاعَ وَالذَّمُّ إِذَا اشْتَرَى.

۶. يَا مَعْشَرَ التُّجَّارِ! ... تَنَاهَوْا عَنِ الْيَمِينِ وَجَانِبِ الْكُذْبِ وَتَجَافَوْا عَنِ الظُّلْمِ.

ردیف	ترجمه متن آیات و روایات	کدگذاری باز	کدگذاری محوری
۵	امام صادق <small>علیه السلام</small> : هر گاه [فروشنده و خریدار] دروغ گویند و خیانت کنند، برکت از آنان گرفته می‌شود. ^۱ (همان: ۱۷۴)	دروغ در کسب و کار	
۶	پیامبر اعظم <small>صلی الله علیه و آله</small> : پاکیزه‌ترین درآمد، کسب تاجرانی است که خلف وعده نمی‌کنند. ^۲ (سیوطی، ۱۴۰۱: ۱ / ۳۳۶)	خلف وعده در کسب و کار	
۷	پیامبر اعظم <small>صلی الله علیه و آله</small> : پاکیزه‌ترین درآمد، کسب تاجرانی است که در امانت خیانت نمی‌کنند. ^۳ (همان)	خیانت در امانت در کسب و کار	
۸	پیامبر اعظم <small>صلی الله علیه و آله</small> : سود بردن از برادران [دینی] در کسب و کار از جوانمردی نیست. ^۴ (شافعی، ۱۴۱۵: ۶۱ / ۳۲۵)	ناجوانمردی در کسب و کار	
۹	پیامبر اعظم <small>صلی الله علیه و آله</small> : هر کس نسبت به برادر مسلمانش غش کند، خدا برکت را از روزیش برمی‌دارد و زندگی‌اش را تباه می‌کند و او را به خودش وامی‌گذارد. ^۵ (صدوق، ۱۳۶۴: ۲۸۶)	غش در کسب و کار	
۱۰	پیامبر اعظم <small>صلی الله علیه و آله</small> : هر کس یک شب در آرزوی گرانی برای امت من باشد، خدا اعمال چهل سال او را تباه خواهد کرد. ^۶ (متقی هندی، ۱۴۰۵: ۴ / ۹۸)	گران‌فروشی در کسب و کار	
۱۱	پیامبر اعظم <small>صلی الله علیه و آله</small> : کسی که قیمت جنسی را بالا می‌برد بدون آنکه قصد خرید داشته باشد، خائن است. ^۷ (مجلسی، ۱۴۰۴: ۱۰۰ / ۸۱)	افزایش غیر واقعی قیمت در کسب و کار	
۱۲	یکی از یاران امام کاظم <small>علیه السلام</small> می‌گوید: نزد امام بودیم و دینارهایی نزد امام بود. به یکی از دینارها نگریمت و آنگاه آن را برداشت و دو نیم کرد و به من فرمود: آن را در چاه بینداز تا چیزی که تقلبی است، دادوستد نشود. ^۸ (کلینی، ۱۳۶۵: ۵ / ۱۶۰)	ارائه کالا یا خدمت تقلبی در کسب و کار	
۱۳	امام علی <small>علیه السلام</small> : پیامبر خدا <small>صلی الله علیه و آله</small> از خرید اموال اشخاصی که ناچار به فروش شده‌اند، منع فرموده است. ^۹ (محمدی ری‌شهری، ۱۳۸۱: ۱ / ۵۲۱)	سوءاستفاده از گرفتاری دیگران در کسب و کار	

۱. فَإِذَا كَذَبَا وَ خَانَا لَمْ يَبَارِكْ لَهُمَا.
۲. أَطِيبَ الْكَسْبُ كَسْبُ التَّجَارِ الَّذِينَ ... إِذَا وَعَدُوا لَمْ يَخْلِفُوا.
۳. إِنَّ أَطِيبَ الْكَسْبِ كَسْبُ التَّجَارِ الَّذِينَ ... إِذَا اتُّمِنُوا لَمْ يَخُونُوا.
۴. لَيْسَ مِنَ الْمُرْوَةِ الرَّيْحُ عَلَى الْإِخْوَانِ.
۵. مَنْ غَشَّ أَخَاهُ الْمُسْلِمَ نَزَعَ اللَّهُ بَرَكَتَهُ رِزْقَهُ وَأَفْسَدَ عَلَيْهِ مَعِيشَتَهُ وَكَوَّلَهُ إِلَى نَفْسِهِ.
۶. مَنْ تَمَنَّأَ عَلَى أُمَّتِي الْغَلَاءِ لَيْلَةً وَاحِدَةً أَحْبَطَ اللَّهُ عَمَلَهُ أَرْبَعِينَ سَنَةً.
۷. أَلْناجِشُ خَائِنٌ.
۸. كُنَّا عِنْدَ أَبِي الْحَسَنِ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَإِذَا دَنَانِيرٌ مَصْبُوبَةٌ بَيْنَ يَدَيْهِ فَنَظَرَ إِلَيَّ دِينَارًا فَأَخَذَهُ بِيَدِهِ ثُمَّ قَطَعَهُ بِنِصْفَيْنِ ثُمَّ قَالَ لِي أَلْقِهِ فِي الْبَالُوَعَةِ حَتَّى لَا يَبَاعَ شَيْءٌ فِيهِ غِشٌّ.
۹. نَهَى رَسُولُ اللَّهِ عَنِ بَيْعِ الْمُضْطَرِّينَ.

ردیف	ترجمه متن آیات و روایات	کدگذاری باز	کدگذاری محوری
۱۴	شخصی کالایی می‌فروخت و قیمتی برای آن نهاده بود، هر یک از خریداران که سکوت می‌کرد، به همان قیمت می‌فروخت و به هر کس که چانه می‌زد، ارزان‌تر. امام صادق <small>علیه السلام</small> فرمود: اگر وی برای همه خریداران یکسان تخفیف می‌داد، مانعی نداشت؛ اما این کار او را ... نمی‌پسندم ... ^۱ (کلینی، همان: ۱۵۲)	تبعیض در قیمت‌گذاری هنگام کسب‌وکار	
۱۵	امام صادق <small>علیه السلام</small> : پیامبر خدا <small>صلی الله علیه و آله</small> از تخفیف گرفتن پس از معامله نهی کرده است. ^۲ (همان: ۲۸۶)	درخواست تغییر قیمت پس از معامله	

همان‌طور که در جدول (۵) ملاحظه می‌شود، ۱۵ سند از آیات و روایاتی که مبین ویژگی‌های شخصیتی و اخلاقی است و باید در سبک کسب و کار اسلامی از آن پرهیز شود، بیان شده است. در جدول (۶) نیز با استفاده از آیات و روایات، مؤلفه‌هایی که باید در سبک کسب‌وکار اسلامی از آن پرهیز شود و مربوط به ویژگی‌های کارآفرینی یا باورهای کسب‌وکار است، استخراج شده است.

جدول (۶) کدگذاری باز و محوری تعدادی از آیات و روایات سبک کسب‌وکار اسلامی مربوط به

ویژگی‌های کارآفرینی یا باورهای کسب‌وکار (مواردی که باید در کسب‌وکار اسلامی از آن پرهیز شود)

ردیف	ترجمه متن آیات و روایات	کدگذاری باز	کدگذاری محوری
۱	و اموال خود را که خداوند آن را وسیله قوام [زندگی] شما قرار داده، به سفیهان ندهید. ^۳ (نساء / ۵)	مشارکت با افراد نادان در کسب‌وکار	ویژگی‌های کارآفرینی (باورهای کسب‌وکار)
۲	و کسانی که زر و سیم را گنجینه می‌کنند و آن را در راه خدا هزینه نمی‌کنند، ایشان را به عذابی دردناک بشارت ده. ^۴ (توبه / ۳۴)	جمع‌آوری مال و عدم گردش سرمایه در کسب‌وکار	
۳	هر گاه پیامبر خدا <small>صلی الله علیه و آله</small> کسی را می‌دید و از او خوشش می‌آمد، می‌پرسید: آیا حرفه‌ای دارد؟ اگر می‌گفت: نه، می‌فرمود: از چشمم افتاد. ^۵ (محدث نوری، ۱۴۰۸: ۱۳ / ۱۱)	تبلی و بی‌حوصلگی در کسب‌وکار	

۱. فِي رَجُلٍ عِنْدَهُ بَيْعٌ فَسَعَرَهُ سِعْرًا مَعْلُومًا فَمَنْ سَكَتَ عَنْهُ مِمَّنْ يَشْتَرِي مِنْهُ بَاعَهُ بِذَلِكَ السَّعْرِ وَمَنْ مَأْكَسَهُ وَأَبَى أَنْ يَبْتِاعَ مِنْهُ زَادَهُ. قَالَ لَوْ كَانَ بِيَزِيدَ الرَّجُلَيْنِ وَالثَّلَاثَةَ لَمْ يَكُنْ بِذَلِكَ بَأْسًا فَأَمَّا أَنْ يُفَعَّلَ مِنْ أَبِي عَلَيْهِ وَكَابَسَهُ وَبِمَنْعِهِ مِمَّنْ لَمْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَلَا يُعْجِبُنِي إِلَّا أَنْ يُبَيْعَهُ بَيْعًا وَاحِدًا.

۲. إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله نَهَى عَنِ الِاسْتِحْطَاطِ بَعْدَ الصَّفَقَةِ.

۳. وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ قِيَامًا.

۴. وَالَّذِينَ يَكْتِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يَنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ.

۵. كَانَ رَسُولُ اللَّهِ إِذَا نَظَرَ إِلَى الرَّجُلِ فَأَجَبَهُ قَالَ: لَهُ حِرْفَةٌ؟ فَإِنْ قَالُوا: لَا، قَالَ: سَقَطَ مِنْ عَيْنِي.

ردیف	ترجمه متن آیات و روایات	کدگذاری باز	کدگذاری محوری
۴	امام علی <small>علیه السلام</small> : ای گروه تاجران! متاع مردم را کم‌ارزش نشمارید. (کلینی، ۱۳۶۵: ۵ / ۱۵۱)	تبلیغات منفی در کسب‌وکار	
۵	پیامبر اعظم <small>صلی الله علیه و آله</small> : هر کس [در کسب‌وکار] چهار چیز را رعایت کند، کسبش پاک است: ... هنگام فروش نستاید، ... (همان: ۱۵۳)	تبلیغات غیر واقعی در کسب‌وکار	
۶	پیامبر اعظم <small>صلی الله علیه و آله</small> : صاحب کالا برای عرضه و فروش آن اولویت دارد. (همان: ۱۵۲)	واسطه‌گری در کسب‌وکار	
۷	امام صادق <small>علیه السلام</small> : اگر بازرگان از تجارتي سود نمی‌برد، به تجارت دیگری روی آورد. (همان: ۱۶۸)	عدم توجیه اقتصادی در کسب‌وکار	
۸	امام علی <small>علیه السلام</small> : کاسب ترسو محروم است و کاسب شجاع بهره‌مند. (محدث نوری، ۱۴۰۸: ۱۳ / ۲۹۴)	ترس در کسب‌وکار	
۹	امام صادق <small>علیه السلام</small> : [خطاب به متصدی اموالش]: آیا تو را از قرض گرفتن از کسی که تازه به دوران رسیده، باز نداشتیم؟ (کلینی، ۱۳۶۵: ۵ / ۱۵۸)	کسب‌وکار و معامله با افراد تازه به دوران رسیده	
۱۰	پیامبر اعظم <small>صلی الله علیه و آله</small> : مغبون ساختن کسی که کار را به انصاف خود انسان سپرده، حکم رباخواری را دارد. (مجلسی، ۱۴۰۴: ۱۰۰ / ۱۰۴)	سوءاستفاده از اعتماد مشتری در کسب‌وکار	
۱۱	پیامبر اعظم <small>صلی الله علیه و آله</small> : خداوند تمام گناهان را می‌آمرزد، مگر کسی که ... مزد کارگری را غصب کند. (همان: ۱۲۹)	نپرداختن مزد کارگر	

همان‌طور که در جدول (۶) ملاحظه می‌شود، ۱۱ سند از آیات و روایاتی که مبین ویژگی‌های کارآفرینی و کسب‌وکار است و باید در سبک کسب‌وکار اسلامی از آن پرهیز شود، بیان شده است. بدین ترتیب و براساس روش کدگذاری در سه مرحله کدگذاری اولیه، کدگذاری باز و کدگذاری محوری، سایر مؤلفه‌های سبک زندگی اسلامی در حوزه کسب‌وکار شناسایی شد. در این مقاله به‌منظور پرهیز از تطویل نوشتار، از بیان متن سایر آیات و روایات خودداری می‌شود. در جداول (۱) تا (۳)، ۴۴ مؤلفه سبک

۱. یا مَعَشَرَ التَّجَارِ! ... لَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ.

۲. أَرْبَعٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ فَقَدْ طَابَ مَكْسَبُهُ: إِذَا اشْتَرَى لَمْ يَعِْبْ وَإِذَا بَاعَ لَمْ يَمْدُ وَلَا يَدْلَسُ وَفِيمَا بَيْنَ ذَلِكَ لَا يَحْلِفُ.

۳. صَاحِبُ السَّلْعَةِ أَحَقُّ بِالسُّومِ.

۴. إِذَا نَظَرَ الرَّجُلُ فِي تِجَارَةٍ فَلَمْ يَرَ فِيهَا شَيْئاً فَلْيَتَحَوَّلْ إِلَى غَيْرِهَا.

۵. التَّاجِرُ الْجَبَانَ مُحْرَمٌ وَالتَّاجِرُ الْجَسُورُ مَرْزُوقٌ.

۶. أَلَمْ أَنْهَكَ أَنْ تَسْتَفْرِضَ لِي مِمَّنْ لَمْ يَكُنْ فَكَانَ.

۷. غَبْنُ الْمُسْتَرْسِلِ رِبَا.

۸. أَنْ اللَّهُ غَافِرٌ كُلِّ ذَنْبٍ إِلَّا مَنْ ... أَغْتَصَبَ أُجِيرًا أَجْرَهُ ...

زندگی اسلامی که از آیات و روایات استخراج شده و باید در کسب‌وکار اسلامی مراعات شود، ذکر گردیده است. ۱۳ مؤلفه در بُعد ویژگی‌های دینی یا باورهای مذهبی قرار دارد؛ ۷ مؤلفه در بُعد ویژگی‌های شخصیتی یا باورهای اخلاقی جای می‌گیرد و ۲۴ مؤلفه در بُعد ویژگی‌های کارآفرینی یا باورهای کسب‌وکار می‌گنجد. در جداول (۴) تا (۶)، ۳۸ مؤلفه سبک زندگی اسلامی که از آیات و روایات استخراج شده و باید در کسب‌وکار اسلامی پرهیز شود، ذکر گردیده است؛ ۱۲ مؤلفه در بُعد ویژگی‌های دینی یا باورهای مذهبی قرار دارد؛ ۱۵ مؤلفه در بُعد ویژگی‌های شخصیتی یا باورهای اخلاقی جای می‌گیرد و ۱۱ مؤلفه در بُعد ویژگی‌های کارآفرینی یا باورهای کسب‌وکار می‌گنجد.

نتیجه

اگرچه مفهوم سبک زندگی و تبیین ابعاد آن در متون اسلامی با عناوینی نظیر کتاب العشرة، عقل معاش و امثال آن (خامنه‌ای، ۱۳۹۱)، جایگاهی رفیع و وسعتی گسترده دارد، عدم تعمیق و تدقیق اندیشمندان معاصر در این مفهوم و غفلت از همراه ساختن آن با مفاهیم و الزامات زندگی مدرن معاصر، موجب کمرنگ شدن مؤلفه‌های سبک زندگی اسلامی در حوزه‌های گوناگون زندگی فردی و اجتماعی جامعه اسلامی شده است.

در این مقاله، با تحقیق در متون اسلامی از یک‌سو و توأم ساختن آن با مفاهیم کسب و کار از سوی دیگر، مؤلفه‌هایی که سبک زندگی اسلامی را در حوزه کسب‌وکار متمایز می‌کند، استخراج شد. یافته‌های این پژوهش، مبین وجود ۴۴ مؤلفه است که باید در کسب‌وکار اسلامی مراعات شود. این مؤلفه‌ها در سه گروه (۱) ویژگی‌های دینی یا باورهای مذهبی شامل ۱۳ مؤلفه، (۲) ویژگی‌های شخصیتی یا باورهای اخلاقی شامل ۷ مؤلفه و (۳) ویژگی‌های کارآفرینی یا باورهای کسب‌وکار شامل ۲۴ مؤلفه شناسایی شد. مؤلفه‌های ویژگی‌های دینی عبارت است از: کسب‌وکار حلال، یادگیری احکام کسب‌وکار، کسب‌وکار با محوریت حق، انگیزه درست در کسب‌وکار، تقوای الهی و یاد خدا در کسب‌وکار، پرداختن وجوه شرعی در کسب‌وکار، دعا هنگام کسب‌وکار، انفاق در کسب‌وکار، شکرگزاری از خدا در کسب‌وکار، طلب خیر از خدا، تعادل و میانه‌روی در تلاش برای کسب‌وکار، پذیرش پشیمانی در کسب‌وکار و کسب‌وکار داخلی. (جدول ۱) مؤلفه‌های ویژگی‌های اخلاقی عبارت است از: خوش‌اخلاقی در کسب‌وکار، صداقت در کسب‌وکار، انصاف در کسب‌وکار، امانت در کسب‌وکار، بردباری در کسب‌وکار، رضایت در کسب‌وکار و علاقه به کارآفرین. (جدول ۲) مؤلفه‌های ویژگی‌های کارآفرینی نیز عبارت است از: روحیه کارآفرینی در کسب‌وکار، جدیت و تلاش در کسب‌وکار، مدیریت درست کسب‌وکار، مخاطره‌پذیری در کسب‌وکار، گردش سرمایه و

سرمایه‌گذاری در کسب‌وکار، کیفیت کالا و خدمات در کسب‌وکار، توجیه اقتصادی کسب‌وکار، مشارکت و معامله با افراد مطمئن در کسب‌وکار، تبلیغات درست در کسب‌وکار، مدیریت مخاطره در کسب‌وکار، شروع کسب‌وکار حتی با امکانات اندک، بیمه و ضمانت سرمایه‌گذاری در کسب‌وکار، واردات کالا و فناوری و سرمایه‌گذاری خارجی به‌منظور توسعه کسب‌وکار، دانش کسب‌وکار، کسب‌وکار فرامنطقه‌ای، تنظیم و ثبت قرارداد کسب‌وکار، استفاده از شرایط دریافت گوناگون نظیر تقسیط و ائصال آن، احترام به مشتری در کسب‌وکار، سحرخیزی در کسب‌وکار، تفویض برخی امور در کسب‌وکار، سهل‌گیری در کسب‌وکار (ارائه تسهیلات)، سنجش عادلانه کسب‌وکار و تعیین دقیق اجرت کارگر در کسب‌وکار. (جدول ۳)

همچنین یافته‌های این پژوهش بیانگر وجود ۳۸ مؤلفه‌ای است که باید در کسب‌وکار اسلامی از آن پرهیز شود. این مؤلفه‌ها در سه گروه (۱) ویژگی‌های دینی یا باورهای مذهبی شامل ۱۲ مؤلفه، (۲) ویژگی‌های شخصیتی یا باورهای اخلاقی شامل ۱۵ مؤلفه و (۳) ویژگی‌های کارآفرینی یا باورهای کسب‌وکار شامل ۱۱ مؤلفه شناسایی شد. مؤلفه‌های ویژگی‌های دینی عبارت است از: کسب‌وکار حرام، انگیزه نادرست در کسب‌وکار، فساد در کسب‌وکار، رباخواری در کسب‌وکار، رشوه‌خواری در کسب‌وکار، احتکار در کسب‌وکار، سوگند خوردن در کسب‌وکار، امروز و فردا کردن در کسب‌وکار، سخت‌گیری در دریافت سود کسب‌وکار، کسب‌وکار بدون هدف، دخالت در کسب‌وکار دیگران، کسب‌وکار بین‌الطلبوعین. (جدول ۴) مؤلفه‌های ویژگی‌های اخلاقی عبارت است از: فریب هنگام کسب‌وکار، خیانت در امانت هنگام کسب‌وکار، دروغ در کسب‌وکار، گران‌فروشی در کسب‌وکار، ظلم و ستم در کسب‌وکار، پنهان کردن عیب کالا هنگام کسب‌وکار، خلف وعده در کسب‌وکار، غش در کسب‌وکار، ناجوانمردی در کسب‌وکار، کم‌فروشی در کسب‌وکار، افزایش غیر واقعی قیمت در کسب‌وکار، ارائه کالا یا خدمت تقلبی در کسب‌وکار، سوء استفاده از گرفتاری دیگران در کسب‌وکار، تبعیض در قیمت‌گذاری در کسب‌وکار و درخواست تغییر قیمت پس از معامله. (جدول ۵) مؤلفه‌های ویژگی‌های کارآفرینی نیز عبارت است از: تبلی و بی‌حوصلگی در کسب‌وکار، ترس در کسب‌وکار، تبلیغات غیر واقعی در کسب‌وکار، جمع‌آوری مال و عدم گردش سرمایه در کسب‌وکار، مشارکت با افراد نادان در کسب‌وکار، مشارکت و معامله با افراد تازه به دوران رسیده، واسطه‌گری در کسب‌وکار، تبلیغات منفی در کسب‌وکار، عدم توجیه اقتصادی کسب‌وکار، سوء استفاده از اعتماد مشتری در کسب‌وکار، نپرداختن مزد کارگر در کسب‌وکار. (جدول ۶)

شرط لازم برای تحقق و نهادینه شدن سبک کسب‌وکار اسلامی در جامعه، شناسایی مؤلفه‌های آن است؛ اما بدون شناسایی شیوه‌ها و راهکارهای نهادینه‌سازی این مؤلفه‌ها، تحقق سبک کسب‌وکار اسلامی میسر نیست. شناسایی دقیق این راهکارها، موضوع مقاله حاضر نیست؛ لیکن برای تتمه بحث به

تعدادی از این شیوه‌ها اشاره می‌شود. تقویت باورها به‌ویژه باور به آخرت و روز حساب، استوارسازی عناصر جامعه ایمانی نظیر عدالت و برادری، نظارت بر بازار و کسب‌وکار، تعدادی از راهکارهای تحقق سبک کسب‌وکار اسلامی است.

منابع و مآخذ

۱. قرآن کریم.
۲. ابن شعبه حرانی، حسن بن علی، ۱۳۶۳، *تحف العقول عن آل الرسول*، تصحیح علی اکبر غفاری، قم، مؤسسه انتشارات اسلامی، چ ۲.
۳. احمدوند، شجاع، ۱۳۹۲، «کارویژه‌های نظام سیاسی و نقش آنها در تغییر سبک زندگی»، فصلنامه علمی پژوهشی فرهنگ مشاوره و روان‌درمانی، سال چهارم، شماره ۱۳، ص ۷۹ - ۵۷.
۴. انصاری، شیخ مرتضی، ۱۳۷۰، *المکاسب*، قم، دار الحکمة، چ ۴.
۵. ایروانی، جواد، ۱۳۸۸، *فرهنگ روابط اجتماعی در آموزه‌های اسلامی*، چ ۲، مشهد، واحد نشر دانشگاه علوم اسلامی رضوی، چ ۳.
۶. باکاک، رابرت، ۱۳۸۱، *مصرف*، ترجمه خسرو صبری، تهران، شیرازه.
۷. جوادی آملی، عبدالله، ۱۳۹۱، *مفاتیح الحیاة*، قم، مرکز نشر اسراء.
۸. حاجیانی، ابراهیم، ۱۳۸۸، *جامعه‌شناسی هویت ایرانی*، تهران، انتشارات پژوهشکده تحقیقات استراتژیک.
۹. حر عاملی، محمد بن حسن، ۱۳۹۱ ق، *وسائل الشیعه*، بیروت، دار احیاء التراث العربی، چ ۴.
۱۰. خامنه‌ای، سید علی، ۱۳۹۱، بیانات در دیدار جوانان استان خراسان شمالی، وب سایت: <http://khamenei.ir>
۱۱. دلاور، علی، ۱۳۸۷، *روش تحقیق در روان‌شناسی و علوم تربیتی*، ویرایش چهارم، تهران، نشر ویرایش.
۱۲. رحیمی، عباس، ۱۳۹۰، *تجارت موفق*، تهران، نشر جمال، چ ۴.
۱۳. سیوطی، جلال‌الدین، ۱۴۰۱، *الجامع الصغیر فی احادیث البشیر النذیر*، بیروت، دار الفکر، چ ۱.
۱۴. شافعی، علی بن حسن، ۱۴۱۵، *تاریخ مدینة دمشق*، تحقیق علی شیری، بیروت، دار الفکر.
۱۵. شریعتی، سید صدرالدین، ۱۳۹۲، «درآمدی بر سبک زندگی اسلامی در آیات و روایات»، فصلنامه علمی پژوهشی فرهنگ مشاوره و روان‌درمانی، سال چهارم، شماره ۱۳، ص ۱۰ - ۱.

۱۶. شریفی، احمدحسین، ۱۳۹۱ الف، «سبک زندگی به‌عنوان شاخصی برای ارزیابی سطح ایمان»، فصلنامه علمی پژوهشی معرفت فرهنگی اجتماعی، سال سوم، شماره سوم، تابستان ۹۱، ص ۶۲-۴۹.
۱۷. _____، ۱۳۹۱ ب، همیشه بهار (اخلاق و سبک زندگی اسلامی)، قم، نشر معارف، نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها.
۱۸. صدوق، محمد بن علی بن بابویه قمی، ۱۳۶۴، ثواب الاعمال و عقاب الاعمال، قم، شریف رضی، چ ۲.
۱۹. _____، ۱۴۱۳ ق، من لا یحضره الفقیه، تصحیح علی‌اکبر غفاری، قم، انتشارات اسلامی، چ ۳.
۲۰. _____، ۱۴۰۳ ق، خصال، تصحیح علی‌اکبر غفاری، قم، انتشارات جامعه مدرسین، چ ۲.
۲۱. طبرانی، سلیمان بن احمد، ۱۴۱۵ ق، المعجم الاوسط، تحقیق ابراهیم حسینی، بیروت، دار الحرمین.
۲۲. طوسی، محمد بن حسن، ۱۳۶۵، تهذیب الاحکام، تحقیق سید حسن موسوی خراسان، تهران، دار الکتب الاسلامیه، چ ۴.
۲۳. عزیزی، شهریار، رضا قنبرزاده میاندهی و سینا فخارمنش، ۱۳۹۲، «میزان رعایت رفتارهای اخلاقی اسلامی - بررسی موردی فروشندگان لوازم خانگی شهر تهران»، فصلنامه علمی پژوهشی پژوهش‌نامه اخلاق، سال ششم، شماره ۱۹، ص ۳۲-۷.
۲۴. فاضلی، محمد، ۱۳۸۲، مصرف و سبک زندگی، قم، صبیح صادق.
۲۵. فیضی، مجتبی، ۱۳۹۲، «درآمدی بر سبک زندگی اسلامی»، ماهنامه علمی ترویجی معرفت، سال بیست و دوم، شماره ۱۸۵، ص ۴۲-۲۷.
۲۶. قرطبی، محمد بن احمد، ۱۴۰۵ ق، الجامع لاحکام القرآن، بیروت، مؤسسة التاریخ العربی.
۲۷. قمی، شیخ عباس، ۱۴۱۶، سفینه البحار و مدینه الحکم والآثار، تهران، دارالاسوة للطباعة و النشر.
۲۸. کاویانی، محمد، ۱۳۹۱، سبک زندگی اسلامی و ابزار سنجش آن، قم، انتشارات پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۲۹. کلانتری، علی‌اکبر، ۱۳۸۴، اخلاق و آداب کسب و تجارت، شیراز، کوشامهر.
۳۰. کلینی، محمد بن یعقوب، ۱۳۶۵، الکافی، تهران، دار الکتب الاسلامیه.
۳۱. گیدنز، آنتونی، ۱۳۷۸، تجدد و تشخیص، ترجمه ناصر موققیان، تهران، نی.
۳۲. متقی هندی، علی بن حسام‌الدین، ۱۴۰۵ ق، کنز العمال فی سنن الاعمال و الاقوال، تصحیح و شرح بکری حیانی و صفوة السقا، بیروت، مؤسسة الرسالة.

۳۳. مجلسی، محمدباقر، ۱۳۹۲، *حلیة المتقین در آداب و سنن و اخلاق اسلامی*، تهران، پیام مقدس، چ ۱.
۳۴. _____، ۱۴۰۴ ق، *بحارالانوار*، بیروت، مؤسسة الوفاء.
۳۵. محدث نوری، میرزا حسین طبرسی، ۱۴۰۸ ق، *مستدرک الوسائل و مستنبط الوسائل*، تحقیق مؤسسه آل‌البتیت، قم، مؤسسه آل‌البتیت، چ ۱.
۳۶. محمدی ری شهری، محمد، ۱۳۸۱، *میزان الحکمة*، قم، دارالحديث الاولی.
۳۷. مهدوی کنی، محمد سعید، ۱۳۸۷، *دین و سبک زندگی*، تهران، انتشارات دانشگاه امام صادق (ع).
۳۸. موسوی گیلانی، سید رضی، ۱۳۹۲، «چستی و چرایبی سبک زندگی و نسبت آن با دین و مهدویت»، فصلنامه علمی پژوهشی مشرق موعود، سال هفتم، شماره ۲۵، ص ۱۳۸ - ۱۲۳.
۳۹. نصرتی، نورالدین، ۱۳۹۱، *مهارت کسب‌وکار*، تهران، شرکت چاپ و نشر بین‌الملل، سازمان تبلیغات اسلامی.
۴۰. نعمان بن محمد تمیمی، قاضی نعمان، ۱۳۸۵، *دعائم الاسلام*، مصر، دار المعارف، چ ۲.
41. Chaney, David, 1996 , *Lifestyle*, London, Routledge, p. 1.
42. Christensen, P., 2002, *Multiple identities, differences in lifestyle and how it effects our ecological footprint*, website:
www.i4.auc.dk/pc/publications-filer/Chile%20paper.doc.2002.
43. Coreil, J., Levin, J., Jaco, E. G., 1985, *Lifestyle- An emergent concept in the sociomedical sciences, Culture, Medicine Psychiatry*, p. 1313-1324.
44. Glaser, B., Strauss, A., 1967 , *The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research*, New York, Aldine de Gruyter.
45. Glyptis, S., 1990 , *Lifestyle and leisure pattern: Methodological approaches, prague*, Institute for Philosophy and Sociology, p. 37-67.
46. Khanifar, H., Zarei Matin, H., Jandaghi, G. R., Gholipour, A., Hassanzadeh, M. H., 2011 , “Identifying the Dimensions and Components of Islamic Work Values (IWV) for Public services sector of Iran”, *European Journal of Social Sciences*, Volume 22, Number 2, p. 254.
47. Leslie, G. R., Larson, R. F., Gorman, B. L., 1994 , *Introductory Sociology*, Oxford University Press.
48. Miles, Matthew B. and Huberman, A. M. 1984, *Qualitative data analysis: A source book of new methods*, London, Sage.
49. Simmel, G., 1990 , *The Philosophy Of Money*, edited by David Frisby, translated by Tom Bottomore and David Firsby, London and New York, Routledge.
50. Sobel, M., 1981 , *Lifestyle and Social Structure: Concepts, Definitions, and Analyses*, Academic press, p. 28.

